

Adelens litteratur: folkeviserne

I adelsmiljøet er slægten den afgørende kategori, og idealet - eller problemet - er overensstemmelsen mellem slægtens og den enkeltes interesser. Slægten er en sammenhængende organisme, hvis enkelte dele kun har mening i forhold til helheden, og handlinger foretaget af eller rettet mod enkelte medlemmer angår helheden i lige så høj grad som den enkelte, således som det fx kan ses i blodhævnsprincippet: hævnens rettes mod hele slægten, og ikke kun mod det individ, der har udført den hævnkrævende handling. Et mellemled mellem individet og slægten er familien, dvs. far, mor og børn. Familien er det sted, hvor slægten ved ægteskaber forbindes med andre slægter, og den er det sted, hvor slægtens fortsættelse sikres. I en normal konfliktfri tilværelse vokser det nye individ op i tryghed og harmoni hos sine forældre, indtil det selv stifter familie ved at indgå et ægteskab, som slægten finder passende. Familien og slægten er så de to niveauer livet leves på. Familielivet formes af slægtens interesser, og som repræsentant for slægten træder individet i forhold til magter uden for eller over slægten, fx kongen eller en anden lensherre.

En sådan normaltilværelse skildres ikke i nogen folkeviser, men man kan rekonstruere den på grundlag af alle de mislykkede og fejlslagne livsforløb, der rent faktisk fremstilles. På hvert trin i individets liv er der mulighed for, at det normale forløb kan afspores, og det er undtagelsesløst, viserne handler om. Overgangen fra det første til det andet hjem er emnet i mange viser. Hovedpersonerne bliver bundet til deres barndomshjem, og deres evne til kærlighed og hengivelse forkræbles. Det kan ske ved at en »stedmoder« afviser dem (Varulven), eller ved at moderen binder dem så stærkt til sig, at de ikke kan komme løs (Germand Gladensvend). Når de når den alder, hvor interessen for det andet køn normalt begynder at vågne, forvandles de til vilde dyr, der lever i isolation eller had til menneskeverdenen (Jomfru i fugleham, Varulven), eller de bjergtages af elverpiger eller åmænd og lever sammen med dem i en drømmeverden, hvor al deres livskraft forbruges (Hr. Bøsmer i elverhjem, Jomfruen og dværgekongen). Også for »æblebørn«, som børnene i den trygge og kærlige familie kaldes, er overgangen fra det første til det andet hjem farefuld. Ægteskabet er for slægten et rent praktisk arrangement, hvor ejendomme, anseelse og andre fordele for slægten er de eneste hensyn. Hvor den enkelte forelsker sig uden slægtens velsignelse, sker der et sammenstød mellem den individuelle lyst og slægtens vilje, og det er emnet i en lang række viser (Redselille og Medelvold, Torbens datter). Hvis en pige i overensstemmelse med sin opdragelse afviser en måske tvivlsom bejler, kan han forføre hende med *runer*, der som et narkotikum fuldstændig sætter hendes vilje ud af spillet (Ridder Stigs runer, Venderlandgrevens søn). Sker det, vil hun oftest

blive undsa... f sin slægt, og hvis forførelsen beholder hende hos... må hun leve som hans *slægfred* eller frille. Selvom hun holder af manden, er det et utilfredsstillende forhold, for hendes børn er ikke arveberettigede på lige fod med børn der er født i ægteskab, og manden kan når som helst ophæve forholdet (Stalt Elin, Liden Engel). Runeviser og slegfredviser ender næsten altid ulykkeligt.

Tyngdepunktet i viserne ligger i konflikten mellem slægt og individ, der er forholdsvis få viser, der behandler konflikter over dette niveau. Kampe mellem slægter skildres næsten altid i forbindelse med en kærlighedshistorie (Nilus og Hilleil, Torbens datter), og egentlige politiske viser om forholdet mellem de selvrådige slægter og kongemagten er der ikke mange af (Hr.

Norm	Visernes konflikttyper
Andet hjem	Slægfredforhold
Ægteskab	Fortøvelse med runer Individuel lyst > < Slægtsvilje
»Overgangsalder«	Forvandling Bjergtagning
Første hjem	»Stedmoder«-forhold
Fødsel	

Bugges død, Niels Ebbesen). Også her kan interessen for slægts- og familieforhold slå igennem og præge visen (Marsk Stig-viserne). Konflikttyperne i familie- og slægtsviserne kan anskuliggøres således (modellen skal læses nedfra):

Fremstillingsformen i folkeviserne

Formelsproget. Et af de mest iøjnefaldende træk ved folkevisernes fremstillingsform er brugen af faste sproglige vendinger, de såkaldte *stereotype udtryk*. Viserne er kombinationer af i forvejen eksisterende poetiske moduler, der foreligger i størrelser fra et enkelt udtryk til sekvenser af et par strofers længde. Det betyder, at man ikke kan høre den enkelte digters stemme i sproget, der er anonymt som en folkedragt.

Folkevisernes anonymitet er ikke kun et resultat af, at man ikke i tide fik noteret ned, hvem der lavede dem. Ligesom der i folkevisens normverden findes fast indarbejdede reaktionsmønstre for enhver situation, således findes der i sproget faste mønstre til beskrivelse af enhver situation, og den enkelte digter har udslettet sit særpræg ved at gå fuldstændig op i de sproglige normer. Viserne er kollektiv digtning, dvs. at den enkelte digter ikke udtrykker sig selv i forhold til miljøet, men at miljøet udtrykker sig gennem ham.

Syrebadsteknikken. Folkeviserne består oftest af en række dramatiske situationer, men mellemrummene mellem dem er ikke fyldt ud. Personbeskrivelsen er meget sparsom, man hører aldrig noget om personernes udseende eller særpræg, tit ikke engang deres navn. Viserne giver et reduceret eller stiliseret billede af virkeligheden, hvor situationernes og personernes individuelle særpræg er sætset bort som i et syrebad, således at kun det typiske står tilbage. Viserne handler ikke om engangsfænomener og mærkelige begivenheder. De er *eksempler* på, hvordan det kan gå i verden - en måde at diskutere tilværelsens muligheder på.

Den adfærdsbeskrivende stil. I folkeviserne beskrives handlinger og adfærd, men ikke de sjælelige tilstande, der motiverer adfærd. Det kan siges om en person, at han er »vred« eller »gram i hu«, men en mere nuanceret forståelse af hendes/hans tilstand kan man kun få ved at se på de handlinger, vedkommende udfører. I de viser, der handler om kærlighedsevns forkrøbling eller om forførelse, er der i høj grad brug for en psykologisk beskrivelse, men folkeviserne fastholder anskueligheden som princip og bruger i sådanne viser en symbolik, hvis elementer kendes fra overtro og eventyr: forvandling, elverpiger, runekast, fjederham.

Saga

Sagaerne stammer fra en tid, hvor der ikke var skarpe nationale grænser som nu. Man kan med nogen ret tale om en fællesnordisk kultur, der har udmøntet sig i en oldnordisk eller *norron digtning*.

I de overleverede håndskrifter fra middelalderen henter man størst viden om norske og islandske forhold. Meget af den norronne litteratur handler om tiden omkring år 1000, da kongemagten blev styrket på bekostning af de selvstændige stormænd, og kristendommen afløste troen på de nordiske guder. Mange af de norske stormænd, som ikke kunne indordne sig under kongemagten, drog til Island og »tog land« (Landnamstiden), og på dette isolerede sted overlevede den gamle nordiske kultur særlig længe. I denne kultur blev digtning og digter vurderet meget højt. Det fortæller et sted, hvordan en islandsk stormand, Egill Skallagrímson, blev taget til fange, men reddede sit liv ved at digte og fremsige et kvad til ære for kongen.

Norron digtning omfatter »Eddaen, skjaldedevadene og sagaerne. *Eddadigtningen* består af den ældre og den yngre Edda. Den ældre Edda indeholder en række kvad om guder og helte i norden. Her får man viden om nordisk mytologi (se mytologi), om asers (guders) og jætters liv. De kendteste digte er »Hávámál« (»den højes tale«, dvs. overguden Odins udsagn), en samling snusfornufts, hverdagsagtige leverejer, og »Völvens spådom«, hvor en spåkvinde (vølve) fortæller Odin om verdens skabelse og undergang (Ragnarok).

Forfatteren til »den yngre Edda« er en historisk person, Snorri Sturluson (1179-1241). Hans værk er hovedsagelig en lærebog for kommende digtere eller skjalde. Her opregnes og demonstres forskellige verseremål, og Snorre forklarer en række »kenninger« (særlig poetiske glosser og citater fra gamle kvad).

Skjaldedevadene adskiller sig fra digtene i den ældre Edda ved at være mere sindingt konstruerede, mere udviklede i versform og indhold. Kvadene er udformede af navngivne personer, ofte knyttet til den kongelige hird (garde). Mange skjalde opnåede stort personligt ry, og omtales i saener (fx Feil Skallagrímson) og i den

yngre Edda.

Det bliver imidlertid særlig prosadigtningen, sagaerne, man dyrker i middelalderens Island. *Saga* er det oldislandske ord for skriftlig og mundtlig fortælling. De fleste af de islandske prosafortællinger blev nedskrevet i 1200-tallet. Det er dels beretninger om konger og stormænd i Norge og Island, *historiske sagaer*, som de norske kongebiografier »Heimskringla« (dvs. »Verdens kredsløb«), dels fortællinger om samfundsforhold og slægtsfejder (slægten er det bærende i dette samfund), *slægtsagaerne*, som bl.a. »Njals Saga« og »Egill Skallagrímsons Saga«. Disse beretninger er realistiske, ofte med fint tegnede psykologiske portrætter. Stilen er kort og knap, kun det væsentligste fremdrages for at oprette en situation.

Omkring 1300 ændrer prosafortællingerne sig. I takt med at Islands selvstændighed svinder, søger prosafortællingerne over mod det mere fantastiske og eventyrlige. Man digter ikke længere om lokale forhold og personer, men fortæller mere spændingsfyldte beretninger om fortidige sagnskikkelser, som Ragnar Lodbrog, eller helt opdigtede personer. Disse fortællinger kaldes *eventyrsagaer*.

Sagaerne har en mundtlig fortællestil, hvad der tyder på en vis tradition for mundtlig overlevering. Man har derfor diskuteret, i hvor høj grad sagaerne har værdi som historisk kildemateriale eller må anses for ren digtning, hvor det mundtlige præg er blevet kunstnerisk stil.

Det oldnordiske stof blev populært hos romantiske forfattere som Oehlenschläger og Grundtvig i begyndelsen af 1800-tallet, men kun en del af det var kendt. I begyndelsen af dette århundrede oversatte forfattere som Johs. V. Jensen og Thøger Larsen nogle af de store slægtsagaer.

For få år siden blev en del originale håndskrifter til de store slægtsagaer, der havde været opbevaret i København, givet tilbage til Island. Men endnu findes der i København (i den arnamagnæanske samling) stof, som ikke er registreret og udforsket.